

Михаел Антоловић

Педагошки факултет Сомбор
antolovic.michael@gmail.com

**"Светска моћ или пропаст" :
Фридрих фон Бернхарди и немачки милитаризам
пред Први светски рат**

Апстракт: У раду се анализира улога милитаризма у политичком животу Немачке пред Први светски рат. Указујући на улогу коју је милитаризам имао у политичком животу Немачке почетком 20. века, тежиште рада усредсређено је на спис Фридриха фон Бернхардија *Немачка и следећи рат*, објављен 1912. године. Бернхарди је доказивао нужност "превентивног рата" и територијалних анексија како би се обезбедили економски и политички интереси Немачке као светске силе. Своје становиште легитимисао је позивањем на социјалдарвинистичке аргументе као и традицију немачке идеалистичке филозофије, тврдећи да је једино посредством рата могуће очувати културу као највиши израз "немачког духа" и његов највреднији допринос човечанству. С обзиром на висок положај који је Бернхарди као генерал заузимао у немачкој војсци, као и подударност његових ставова са спољнополитичким циљевима немачког војног и државног врха, Бернхардијев спис представља, у кондензованом облику, израз милитаристичких схватања присутних у немачком друштву уочи Првог светског рата.

Кључне речи: Фридрих фон Бернхарди, Немачка, милитаризам, социјалдарвинизам, култура, цивилизација

Милитаризам у вилхелминском Рајху

Услед два светска рата која је у 20. веку започела Немачка, феномен пруско-немачког милитаризма представља добро познату тему у историографији. Корифеј "историјске социјалне науке" Ханс-Улрих Велер и други заговорници тезе о "посебном путу" Немачке у модерност (*der deutsche Sonderweg*), сматрали су да је управо милитаризам, заједно са социјалним империјализмом и радикалним национализмом представљао једну од изразитих особености политичког развоја другог Немачког рајха (1870-1918). Будући да економски преображај Немачке у модерну индустријску државу није био праћен политичком модернизацијом, она

је задржала ауторитарно политичко уређење наслеђено из прошлости. Наиме, кључне полуге власти и даље су припадале традиционалној друштвеној елити – племству на челу са полуапсолутистичким монархом те је друго Немачко царство представљало државу са премодерним "псеудоуставним половичним апсолутизмом" (Wehler 1994). Ово "ортодоксно" историографско становиште је током претходне три деценије постало предметом опсежне критике што је, постепено, условило уравнотеженију слику о историјском развоју Немачке током бизмарковске и вилхелминске епохе. Док је раније сагледаван као нека врста "предисторије" Трећег рајха, савремена историографија указује на дивергентне процесе те истовремено присуство традиционалних и изразито модерних мотива у политичком и друштвеном развоју Немачке на прелому 19. и 20. столећа. Упркос томе, присуство и значај милитаризма у политичкој култури Немачког рајха није оспорено већ је једино указано да су, истовремено, постојали и снажни реформски покрети усмерени ка демократизацији и либерализацији политичког поретка (Retallack 2008, Martel 1992).

Као "преувеличавање и прецењивање" улоге војске у политици и друштву (Герхард Ритер), милитаризам је био присутан у свим државама Европе почетком 20. века – позивање на ратничку прошлост представљало је опште место у националним митовима и конститутивни елемент националних традиција. Међутим, за разлику од других земаља, ова појава је у Немачкој, захваљујући улози војног чиниоца приликом националног уједињења, представљала "извор највећег националног поноса". (Chickering 2008, 197; Nübel 2013).¹ На темељу уставног уређења Немачког рајха, војна питања су, изузев финансирања, највећим делом била изузета из надлежности рајхстага док је положај војске додатно био оснажен током вилхелминског раздобља када је њоме, у својству врховног команданта, *de facto* управљао немачки цар Вилхелм II (1888-1918). На тај начин, руководеће војне структуре су биле практично независне од владе тј. цивилних власти рајха. Доживљавана као "школа нације" војска је, посредством образовања у војничком духу и индоктринације конзервативним системом вредности, доприносила интеграцији нације у условима обележеним свеобухватном друштвеном трансформацијом са једне, те нарастајућим социјалним супротностима са друге стране. Као "државотворни сталеж", чврсто укоренен у вредносни систем пруског племства наслеђен из 18. века, војска је представљала најснажнији ослонац очувању полуапсолутистичког политичког поретка Немачког рајха. Истовремено, вођење "светске политике" те стварање колонијалног царства било је од краја 19. века праћено убрзаним наоружавањем и, пре свега, изградњом ратне флоте, што је

¹ О конструкцији националних традиција у европским земљама на прелому 19. и 20. века види Hobsbom 2002.

пружило додатан подстицај ширењу милитаристичких вредности у немачком друштву (Wehler 1994, 158-165).

Упоредо са снажењем утицаја војске у јавном животу, одвијала се и својеврсна милитаризације културе - свеprisутни језик рата на симболичком нивоу пружао је оријентацију урбаним друштвеним групама које су се осећале најугроженијим у раздобљу обележеном социјалним и економским нестабилностима (Chickering 2008, 199-202; Nipperdey 1998, 201-238). "Политика стигматизације" унутрашњих непријатеља рајха, коју је започео Бизмарк борбом против римокатоличке мањине у виду *културкампа* те низом антисоцијалистичких закона, представљала је одлику унутрашњих односа у немачком царству све до избијања Првог светског рата. Док су припадници пољске и француске мањине сматрани "национално непоузданим" елементима, немачко радништво окупљено највећим делом унутар редова Социјалдемократске партије током читавог раздобља сматрано је главним класним "непријатељем рајха". Стога је могуће говорити и о "социјалном милитаризму" који је читаво немачко друштво прожео нарочитим вредносним системом те начином размишљања и понашања карактеристичним за војску. У прилог овог суда говори и чињеница да су сви немачки канцелари на седнице рајхстага долазили у војничкој униформи, да су бројне националне свечаности и нарочито, школске прославе организоване у војничком духу (Hobsbom 2002, 403-405),² док су бројна војничка и ветеранска удружења попут Немачког савеза ратника (*Deutsche Kriegerbund*) и Кифхојзербунда (*Kyffhäuserbund*) бројали почетком 20. века више од четири милиона чланова чија политичка схватања су, поред конзервативизма, нарочито обележавали непријатељство према социјалдемократији и снажна антисемитска осећања. Истовремено са милитаризацијом друштва одвијала се и колонијална експанзија која је, поред економских разлога, имала за циљ и учвршћивање националног јединства дајући подстрек појави нове, агресивне врсте патриотских друштава која су прихватила милитаристичку етику и вредносни систем у коме је идеја о неизбежности и пожељности рата заузимала истакнуто место. Пангермански савез (*Alldeutscher Verband*) парадигматичан је за ову врсту удружења која су почетком 20. века представљала изазов ауторитарној политичкој структури царске Немачке будући да су почивала на радикалном масовном нацио-

² Присећајући се свога детињства истакнути филозоф Ханс-Георг Гадамер (1900-2002) је забележио да је и сам као дете био обузет "дахом државног милитаризма Пруске" те да му је предвиђана официрска каријера. Летњи распуст је сваке године проводио учествујући "као ревносни војник и стратег у *обалској чети*, (једној врсти војног вежбаљашта) којој су официри Генералштаба давали маневарске задатке" (Gadamer 1977,8).

нализму и вери у снагу и врховни ауторитет немачког народа схваћеног као *Volksgemeinschaft* тј. органска "народна заједница" (Chickering 2008).

Од средине 90-их година 19. века, када је немачки рајх започео изградњу флоте и вођење "светске политике", у јавности се све више ширило уверење о неизбежности рата. Оно је било утемељено на идеји да настојања великих европских сила за стицањем нових колонијалних територија, за које се сматрало да представљају услов њиховог опстанка, неминовно воде ка ратном сукобу.³ Док су конзервативне елите сматрале рат приликом за "оздрављење нације" путем одстрањивања социјалдемократије из политичког живота и трајним онемогућавањем успостављања либерално-демократског поретка, истовремено је "талас империјалистичког национализма", присутан међу припадницима средњег и вишег грађанства, својим очекивањима и радикализмом, превазилазио спољнополитичке циљеве немачке владе (Mommsen 1981, 24-27; Mommsen 1991, 390). Ово је нарочито дошло до изражаја током Друге Мароканске кризе (1911) када је немачка влада, да би обезбедила подршку својој политици, извршила мобилизацију јавног мњења свим средствима укључујући и свесно расприривање националистичких осећања. Будући да се влада, на послетку, приклонила дипломатском решењу задовољивши се скромним територијалним "компензацијама", у немачкој јавности је преовладало убеђење да Немачки рајх циљеве "светске" тј. империјалистичке политике неће моћи да оствари без отпочињања европског рата. Стога је Мароканска криза 1911. представљала преломни тренутак у прихватању става о "неизбежном рату" – када се почетком новембра сазнало за исход кризе, разочарање немачке јавности, припремљене на велике спољнополитичке успехе, било је огромно док су националистичка удружења, супротно ставу владе, наставила да заговарају неопходност превентивног рата (Mommsen 1981, 32).⁴

³ Изградња колонијалног царства била је широко распрострањена међу десничарским организацијама, вишим грађанским слојевима и интелигенцијом о чему, поред осталог, сведочи и став Макса Вебера који се у својој приступној академској беседи 1895, иступајући са становишта "економског национализма", заложио за прерастање Немачке у светску силу. Оценивши да је "немачко уједињење било младалачка лудост која је нацију задесила под старе дане", Вебер је сматрао да "с обзиром на цену која је плаћена, боље да се у њу није ни упуштала, уколико је схвата као завршетак, а не ако почетну тачку политике у којој Немачка наступа као светска сила" (Veber 2006, 32).

⁴ Док је немачки канцелар Бетман-Холвег одбацио оцене немачке штампе о "угрожености отаџбине и предстојећем слому нације", устврдивши да довођење "националне страсти до тачке кључања, зарад утопијских освајачких планова и страначких разлога, значи компромитовање патриотизма и расипање националног добра", начелник немачког Генералштаба, Хелмут фон Молтке, заступао је војно решење кризе. Средином августа 1911. устврдио је да "почињем да бивам

У околностима обележеним крајње националистичким расположењима и осећањем националног понижења која су доминирала немачком јавношћу по окончању Мароканске кризе, пензионисани немачки генерал Фридрих фон Бернхарди је, потпомогнут средствима Пангерманског савеза, у пролеће 1912. објавио књигу *Немачка и следећи рат* (Bernhardi 1912b).⁵ У овом опширном делу изразио је раширено осећање о неизбежности скорог рата док је есенцију својих погледа намењених широј публици изнео у краћем спису *Наша будућност – опомена немачком народу* (Bernhardi 1912d).⁶ Пишући књигу под непосредним утиском дипломатске кризе, Бернхарди је у предговору свога дела подсетио да је она произвела узбуђење у читавој патриотској јавности која у Мароку није видела пуко трговачко или територијално питање већ, првенствено, "питање части и будућности немачке нације". Оценивши да је у немачком рајху на делу "национална и политичка криза" чије су се размере показале током "Мароканске афере" одустајањем немачке дипломатије од својих спољнополитичких циљева, Бернхарди је настојао да својом књигом укаже на предстојеће задатке, и са њима повезане будуће нужне тешкоће и жртве немачке "националне политике". Иступајући са крајњег националистичког становишта, Бернхарди се позивао на своју "поносну

сит злосрећне мароканске приче. НепокOLEбљиво седети на жеравици зацело је знак истрајности која завређује хвалу али то није пријатно. Ако се изнова подвијеног репа будемо повукли из ове афере, ако не можемо да се одлучимо за енергичан захтев, који смо већ спремни да изнудимо мачем, у том случају сумњам у будућност Немачког рајха. Онда ја одлазим. Међутим, пре тога ћу да предложим да се војска укине и да се ставимо под протекторат Јапана – тада ћемо моћи да правимо новац и да оглупавимо". (*Verhandlungen des Reichstags* 1911,7756 С; Forsbach 1997, 411-578; Moltke1922, 362; Mombauer 2001).

⁵ Сви наводи који следе у раду, односе се на енглески превод књиге (Bernhardi 1914a) будући да нам оригинално немачко издање није било доступно.

⁶ Фридрих Адам Јулиус фон Бернхарди (1849-1930) потекао је из пруске лутеранске породице и као младић ступио је у војну службу. Истакавши се у пруско-француском рату 1870/71, Бернхарди је, као коњички официр, напредовао у војној хијерархији да би 1898. био именован за шефа војно-историјског одељења Великог генералштаба. Након три године (1901) изнова је враћен у јединицу да би у чину коњичког генерала био пензионисан 1909. године. Након путовања око света 1911/12. Бернхарди се посветио изучавању савремених војних и политичких питања. Током Првог светског рата Бернхарди је командовао армијом на источном (до 1917.) а затим на западном фронту и био одликован са *Orden Pour le Mérite*. Последње године живота провео је бавећи се публицистичким радом (Hubatsch 1955). За потребе српске војске објављена је његова књига *Коњица у будућем рату. Употреба, организација, обука* (Бернхарди 1912) док је уочи Другог светског рата објављен извод из Бернхардијевог дела *Deutschland und der nächste Krieg*, у виду брошуре од осам страна (Бернхарди 1939).

припадност величанственој нацији културе" којој предстоји "славна будућност". Одатле је своје дело, првенствено, сматрао прилогом остварењу овог циља посредством подстицања "националног осећања" својих сународника (Bernhardi 1914a, iii-iv).

Критика пацифизма

Почетком 20. века пацифистичке идеје у немачкој јавности уживале су врло ограничену подршку док су сами заступници пацифистичког покрета представљали изоловану групу са незнатним утицајем. Сарадња између либералних грађанских пацифиста са социјалдемократском партијом, која је делила антимилитаристичке ставове, није била могућа с обзиром на њихове различите погледе на будућност капиталистичког друштва (Chickering 1975, 218-285, 384-419). Имајући у виду одлуке прве и друге мировне конференције у Хагу (1899, 1907), Бернхарди је своје разматрање започео критиком пацифистичких схватања за које је сматрао да су широко распрострањена у немачком друштву. Ово првенствено будући да пацифизам подрива "ратнички дух народа" који, уједно, представља његово "величанствено обележје". При томе, он под пацифизмом није подразумевао искључиво организовани мировни покрет већ, пре свега, тежњу својих сународника за очувањем мира тј. неспремност за подношење "личних жртава у име великих идеја". Разлоге који су условили овакво стање Бернхарди је проналазио у повећању материјалног богатства широких слојева немачког друштва, сматрајући да због тога немачки народ више није спреман за наслеђе своје "славне прошлости". Ову тезу потврђивао је позивањем на пруску тј. немачку историју, тврдећи да је немачки народ некада био "најратоборнији народ Европе који је владао читавим континентом" док данас "исувише воли мир". Мимо тобожњих особености немачког националног карактера, доброћудности и праведности, Бернхарди је за опадање ратног ентузијазма оптуживао интересе немачких трговачких и индустријских кругова неспремних на излагање ратним губицима као и раширеност схватања о рату као варварском чину (Bernhardi 1914a, 11).

Бернхарди је критику пацифизма засновао позивајући се на пруску војничку традицију, начела социјалдарвинизма као и аргументе немачке политичке филозофије. Наиме, пацифистичким схватањима својих савременика, уљуљканих у материјалне благодети, он је супротстављао пруску ратничку прошлост. Полазећи од става да је војна снага услов опстанка немачке нације Бернхарди је истакао да наоружавање Немачке не представља "неизбежно зло већ најнужнији предуслов нашег националног здравља и једину гаранцију нашег међународног престижа". Ово посебно

обзиром на околност да је и сам делио страхове војних и дипломатских кругова о заокруживању (*Einkreisung*) рајха од стране непријатељских сила (Fischer 1964, 25-26), сматрајући да је победа у будућем рату могућа једино уз подршку "материјалне и духовне снаге нације". Одатле је закључио да пацифизам "прети да затрује душу немачког народа" коме је Провиђење доделило будућност као "најкултурнијем народу кога историја познаје". Будући да се "дужности и обавезе немачког народа ... не могу испунити без потезања мача", пацифистичка настојања су "непосредно супротстављена величанственим општим законима који владају целокупним животом". У прилог овог суда навео је максиму античког филозофа Хераклита да је "рат отац свију ствари", устврдивши да, у супротном, неизбежно наступа духовна и материјална декаденција: "рат је биолошка неопходност прворазредне важности, регулативни елемент у животу човечанства који се не може избећи пошто ће без њега да уследи нездрави развитак који искључује сваки напредак а тиме и сваку стварну културу" (Bernhardi 1914a, 13-18).

Поред позивања на традицију пруског милитаризма те "природне законе", Бернхарди се у побијању пацифизма ослањао на низ социјалдарвинистичких мотива који су, заједно с еугеничким идејама, на прелому 19. и 20. века били широко распрострањени међу немачким образованим грађанством, укључујући свакако и војну и политичку елиту (Zmarzlik 1963; Wehler 1973). Слично "патолошком национализму", који је истовремено заступао пангермански писац Ото Шмит-Гибихенфелс као и низ других научника и писаца, Бернхарди је изразио схватања великог дела својих савременика о рату као легитимном средству моћне националне државе, видећи у њему чинилац "националног прочишћења" (Vajkart 2005, 159-160; Zmarzlik 1963). Попут Гибихенфелса који је рат сматрао "чиниоцем културе, творцем и чуваром држава" (Schmidt-Gibichenfels 1912), Бернхарди је, доследно начелима социјалдарвинизма, доказивао право државе на вођење рата, тврдећи да борба за опстанак представља основу "природног развоја" те одатле и борба у људском друштву "није само разарајуће начело већ и оно које даје живот". Сматрајући да "борба за поседе, моћ и суверенитет" представља константу у међусобним односима нација, Бернхарди је доказивао да у рату побеђује нација која је физички и духовно снажнија будући да би, у супротном, "инфериорне расе лако угушиле раст здравих пупећих елемената и наступила би општа декаденција". Одатле је рат неопходан како би се победио "дух кварења и пропадања". Штавише, с обзиром на ограничене територијалне ресурсе који су неопходни за живот нација, рат и освајања представљају "нужан закон" за задовољење потреба "снажних, здравих и напредних нација". Супротно либералној политичкој доктрини која је заговарала ограничавање државне моћи сводећи је на заштитника индивидуалне слободе, Бернхарди је истицао да је једна

основних улога државе да следи "инстинкт за самоодржањем" који налаже да се ратом стичу територије неопходне за насељавање становништва као и тржишта за индустријске производе (Bernhardi 1914a, 22-24).

Коначно, осим огољених социјалдарвинистичких аргумената, Бернхарди је експанзију моћних држава легитимисао и позивањем на немачку идеалистичку филозофију, пре свега, њено учење о држави као моралној заједници, у којој су једино могући слобода и остваривање људских потенцијала и која животу даје виши смисао. Као "израз уједињене воље читаве нације" рат представља "моралну нужност" за очување и развој, на етичким начелима утемељене државе (Bernhardi 1914a, 25-26). Насупрот настојањима Хашке конференције да се утврде принципи мирног решавања међудржавних спорова као и обавезујеће норме ратног права, Бернхарди је тврдио да остваривање циљева државне политике свим средствима, укључујући и рат, не може да буде ограничено међународним уговорима. Следећи идеје историјско-правне школе о праву као изразу појединачног националног духа и самосвојне државне традиције, он је закључио да нема универзалних правних норми те да, према томе, не може да постоји ни општеважеће међународно право.⁷ Према Бернхардију, пацифизам није ништа друго до покушај да се "људи лише права и могућности да жртвују своје највредније материјалне поседе и свој физички живот за идеале и, према томе, да остваре највећу моралну несебичност". Ово посебно с обзиром да највећу претњу по човечанство представљају настојања да се **"слабој нацији да исто право на живот као и моћној и снажној нацији"** што представља **"дрско задирање у природне законе"** које ће нужно условити **"стагнацију и дегенерацију"** (нагласио М. А.). Тврдећи да управо "залагање за мир уводи нови елемент слабости, раздора и неодлучности у поделе нашег националног и партијског живота", Бернхарди је указао на нужност разобличавања пацифизма као "нејаке и нездраве утопије и као клоаке за политичке махинације", закључивши да "очување мира не може никада да буде циљ политике" већ да је "рат неизбежан и благословени подстицај развоју нације" (Bernhardi 1914a, 34-37).

Нужност превентивног рата

Указавши на опасности садржане у пацифизму као идеологији и као погледу на свет, Бернхарди је нарочиту пажњу посветио образлагању

---

⁷ Имајући у виду првенствено успостављање Међународног суда правде који је установљен одлукама Друге Хашке конференције, Бернхарди је оценио да је он дело "америчких плутократа" који се руководе сопственим интересима (Bernhardi 1914a, 32-33).

става о "дужности вођења рата". Његово темељно полазиште представљало је уверење да је државник у обавези да поведе земљу у рат у најповољнијем тренутку јер, у супротном, "ако министар не може да донесе одлуку о рату за који је сигурно да ће се водити доцније, у могуће далеко неповољнијим условима, онда тешку одговорност за веће жртве које ће тада морати да се поднесу, сnose они који нису имали снаге и храбрости за одлучно политичко деловање у погодном тренутку" (Bernhardi 1914a, 40). Приликом изрицања оваквог суда Бернхарди је, несумњиво, имао на уму оклевање политичког вођства Немачког рајха да поведе рат, пре свих ставове канцелара Бетман-Холвега који се током Мароканске кризе заложиио за мирно решавање спора (уп. *Verhandlungen des Reichstags* 1911, 7708-7713, 7754-7756). Насупрот неодлучности владе да Немачкој обезбеди "место под сунцем", Бернхарди је истицао неопходност превентивног рата, изједначивши канцеларову политику са пацифизмом који у рату види "проклетство, занемарујући или потцењујући његову стваралачку и културну важност" те одлаже рат све док је то могуће. Доказујући да очување мира не може да представља крајњи циљ државне политике, Бернхарди је изнова посегао за примерима из пруске историје тврдећи да су "ратови, започети у правом тренутку са мушком одважношћу, произвели најсрећније политичке и друштвене последице". Као потврду свога става указао је на државничку вештину Фридриха Великог, као и немачке ратове за уједињење под Бизмарковим руководством када су "војни успех и политички положај задобијен мачем поставили темеље за ненадмашан материјални просперитет". Насупрот томе, неодлучно држање пруског краља Фридриха Вилхелма III (1797-1840) представљало је, по Бернхардијевом суду, убедљиво сведочанство о последицама избегавања правовремених војних сукоба који се, нужно, окончавају поразом о чему сведочи потпуна војничкакатастрофа Пруске 1806. године (Bernhardi 1914a, 40-43).

На тај начин, Бернхарди је дошао до закључка да вођење рата није у супротности са моралом, с обзиром на то да оно проистиче из "суштинских дужности државе" садржаних у моралном усавршавању човечанства. Стога се, пак, деловање државе не може процењивати са становишта појединачног/индивидуалног морала већ једино са становишта државног разлога (*raison d'etre*). Позивајући се на Макијавелија и историчара Трајчкеа, Бернхарди је у духу немачког 19-вековног учења о држави, истицао да поседовање силе представља основно својство државе (уп. Treitschke 1899, 87-112; Meinecke 1924). При томе, он је, доследно поставкама немачке класичне филозофије, тврдио да државна сила има вишу моралну функцију – она, наиме, служи за остваривање највиших интереса човечанства. Како би остварила овај циљ, основна морална дужност државе је да повећава своју моћ док појединачни интереси

морају да се подреде интересима државе која, истовремено, представља најсавршенију заједницу. Одатле је **основна морална дужност државе повећање сопствене моћи** (истакао М. А.) како би могла да штити и унапређује "више интересе" човечанства као колективитета, будући да је "међу свим политичким гресима, грех слабости најпрезренији – то је политички грех против Светог духа" (Bernhardi 1914a, 47). На темељу овако схваћеног односа државе, морала и моћи, Бернхарди је закључио да је дужност државе да прибегне рату као крајњем средству (*ultima ratio*) не само у случају када је нападнута већ и када политика других држава угрожава њену моћ. Ово се односи и на нарушавање симболичке слике коју ужива једна држава будући да углед представља "суштински део моћи". Коначно, рат се због очувања угледа мора водити чак и онда када не постоје изгледи на успех.⁸ Сматрајући државу отелотворењем највишег добра и захтевајући подношење личних жртви зарад интереса државе као целине, Бернхарди се показао заступником ултраконзервативне идеологије. Ово посебно имајући у виду његов став да држава, као ентитет, повезује прошлост, садашњост и будућност те да појединац нема право да од државе очекује да удовољи његовим властитим животним амбицијама. Коначно, живот појединачног грађанина вредан је и добија свој пуни смисао "само ако је свесно и активно стављен у службу постизања великих циљева" што се, истовремено, односи и на нације и на државе (Bernhardi 1914a, 50-56).

Историјска мисија немачке нације

У складу са својим конзервативним схватањима Бернхарди је настојао да образложи садржај нарочите "историјске мисије немачке нације" чији је нужни предуслов представљало поновно успостављање нарушеног националног јединства. Претњу по замишљено јединство нације проналазио је у поделама у немачком политичком животу, супротстављеним интересима индустријалаца и пољопривредника, регионалним разликама између севера и југа Немачке те верским поделама на немачке протестанте и католике, будући да су ови чиниоци онемогућавали "срастање становништва у потпуно јединствено тело".⁹ Упркос томе, Бернхарди је нарастајуће класне поделе сматрао главном препреком за неопходно национално јединство, означавајући немачко радништво непријатељем нације зато што оно "тражи спасење у револуцији коју проповеда". У

⁸ Исто, 50-53.

⁹ Исто, 71.

основи, он је испољавао бојазан, својствену конзервативном друштвеном миљеу, од захтева радништва за демократизацијом политичких односа и изградњом нове државе у којој би "оно само било владалац". Увиђајући претњу коју по конзервативни политички поредак представља политичко организовање радништва, Бернхарди је оценио да је оно под утицајем "међународне социјалдемократије", "непријатељско према националним класним разликама и напреже сваки живац како би подрило постојећу снагу државе". Иако је прихватао да су захтеви радништва у одређеној мери оправдани, Бернхарди је био мишљења да држава мора да употреби сва средства како би сузбила ову опасност зато што то налаже "закон самоодржања". Одатле је суштински проблем немачке нације представљало питање како да се радничка класа придобије за државне идеале тј. за "здраве и патриотске" националне циљеве и да се заштити од "социјалдемократске тираније" (Bernhardi 1914a, 68-71). Ово посебно имајући у виду дужност немачке нације да избегне револуционарне потресе и очува "здрав развитак". Одбацујући захтеве за демократизацијом политичких односа, Бернхарди је, истовремено, испољавао наду да се, у случају рата који би захтевао "концентрацију укупне националне снаге", "радничке класе неће уздржати од сарадње и да ће пред заједничком опасношћу наша нација обновити то јединство које јој данас, на жалост, недостаје" (Bernhardi 1914a, 75).

Према томе, придобијање радништва за политичке циљеве Немачког рајха, представљало је за Бернхардија *conditio sine qua non* остварења "историјске мисије немачке нације" садржане, првенствено, у несметаном развоју немачке културе и очувању особеног немачког политичког поретка као израза нарочитих својстава немачког националног духа. Насупрот материјалистичком разумевању света и историје које "данас преовлађује у широким круговима наше нације", Бернхарди је заступао став да "непојмљиви духовни закони" и "скривени морални закон" одређују развој културе и њен напредак ка "чистијим и вишим облицима живота". Немачком народу приписивао је нарочита улогу у стварању културе тврдећи да је од свога првог појављивања у историји, представљао "културни народ првог реда". Ово посебно с обзиром на то да "Реформација и критичка филозофија" представљају темеље "на којима мора да почива читав духовни и морални прогрес човечанства". При томе, Бернхарди је наглашавао квалитативну разлику између немачке културе као творевине *духа* и на материјалном просперитету утемељене *цивилизације*, која одликује француску и британску нацију (Bernhardi 1914a, 56-58, 79-80; Уп. Grubačić 2001, 420). На сличан начин, он је указивао на надмоћност немачког политичког уређења у односу на западно-европски (тј. британски и француски) парламентаризам. За разлику од Француске чији је политички систем заснован на револуционарној идеји

"неприкосновених" индивидуалних права која "коначно, води ка појединачној неодговорности и одбацивању државе", Бернхарди је тврдио да је у Немачкој наступила "револуција дужности" којој је Кантова и Фихтеова филозофска мисао поставила "такве моралне обавезе какве још нити једна нација никада није начинила стандардима управљања". Иако је немачка нација искусила револуцију 1848/49, Бернхарди је наглашавао да је државни живот "усмерен у правцу здравог природног напретка" (Bernhardi 1914a, 64, 72). Делећи убеђење да "ни један народ није тако мало квалификован као немачки да управља својим сопственом судбином да ли у парламентарном или у републиканском уређењу" као и да "уобичајени либерални образац ни једном народу није толико неприкладан као што је то нама", Бернхарди је либерализму Француске револуције супротстављао конзервативну идеологију у којој су култура и ауторитарно политичко уређење представљали темељне тековине "немачког духа" и најзначајнији допринос немачке нације читавом човечанству. Одатле су, пак, заштита и унапређење ових тековина "дужност за будућност" која се мора остварити политичком силом: "Надмоћ немачке мисли може да се прошири једино под окриљем политичке моћи и све док не будемо деловали у складу с овом идејом бићемо неискрени према нашим великим дужностима према људској раси" (Bernhardi 1914a, 77, 113).

На темељу овако дефинисане "историјске мисије немачке нације" Бернхарди је легитимисао националну политику позивањем на моралну обавезу немачке нације у односу на развој читавог човечанства, закључивши да **ревностна одбрана територија представља основну обавезу немачке државе**. Циљ "немачке мисије" био је усмерен ка прикључивању свих земаља насељених немачким становништвом у Средњој Европи, будући да Немачки рајх није обухватао све територије које су улазиле у састав некадашњег Светог римског царства немачке народности и да је велики део немачког народа живео у другим државама. Поред тога, Бернхарди је указивао и на чињеницу да је многе територије насељене Немцима (Русија, делови Хабзбуршке монархије), у међувремену "потопила словенска плима", закључивши да "зауостављање налета словенства није тек обавеза наслеђена од наших очева већ дужност у интересу самоочувања и европске културе". Изразивши сумњу у погледу могућности да се "ова огромна поплава може задржати мирним средствима", Бернхарди је предвиђао "да ће о питању немачке или словенске надмоћи још једном бити одлучено путем мача", истичући да је "вероватноћа таквог сукоба већа је уколико ми постајемо несигурни у мирним средствима одбране и показујемо мању одлучност да заштитимо немачко тло по сваку цену". Коначно, Бернхарди је истакао нужност стварања немачког колонијалног царства сматрајући да "чак и данас, Немачки рајх не поседује колонијалне територије где би његово увећано становништво могло да пронађе

уносан посао и немачки начин живота". Осим тога, он је указао и на неопходност **пружања подршке немачком становништву у другим земљама** у "његовој борби за опстанак", закључивши да је императив читаве политике **очување немачког духа** а тиме и успостављање "огњишта опште културе". Будући да се "историјска мисија Немачке" не може остварити уздржавањем од "тешке борбе за суверенитет у свету", Бернхарди је закључио да изградња колонијалног царства и ратне флоте која би се носила са супарничким светским силама представља неопходни услов за развитак немачке нације (Bernhardi 1914a, 76-84).

"Светска моћ или пропаст!"

Образложивши садржај и циљеве "историјске мисије немачке нације", Бернхарди је недвосмислено истакао да Немачка мора да буде спремна да поведе рат будући да таква политика представља "наше право и нашу обавезу". Као признати стручњак за војна питања, он је подвргао анализи војну и политичку снагу немачких савезница – Аустроугарске и Италије, као и противника – сила Антанте. Процењујући да противници Немачке "поседују политичку надмоћност коју не треба потцењивати", Бернхарди је предвиђао и могућност повлачења Италије из савеза Централних сила, што би довело Немачку у "веома тежак положај". Поновивши став да "ми не захтевамо само пуни материјални развој наше нације" већ и "да смо присиљени да обезбедимо простор за наше растуће становништво и тржишта за нашу растућу индустрију", Бернхарди је просуђивао да се Велика Британија супротставља Немачкој "на сваком кораку" – уверење које је, нешто доцније – почетком 1914. делило и политичко вођство Немачког рајха (уп. Fišer 1985, 85). У таквим околностима, сматрао је да је кључно питање немачког политичког живота то да ли Немачка од велике европске силе (која је постала захваљујући Бизмарковим ратовима за уједињење), може да прерасте у "светско царство" (Bernhardi 1914a, 85, 102-103).

Делећи уверење да је, с обзиром на растуће потребе немачке нације, даљи *status quo* неодржив, Бернхарди се заложио за отпочињање рата који ће да донесе "напредак или назадовање". Како би Немачка испунила своје "велике националне и историјске дужности према политици и култури", утврдио је свеобухватни програм припрема за предстојећи рат. Полазну тачку програма представљао је став да "војна служба развија интелектуалне и моралне квалитете" неопходне за обављање мирнодопских послова, те да она као "инструмент образовања, стоји на истом нивоу као и школа и ... једна другу морају да допуњавају и испомажу". Овакав значај војске проистакао је из уверења да "прва и најсуштинскија обавеза сваког великог културног народа јесте да се припрема за рат сразмерно својим поли-

тичким потребама". Ово посебно будући да Немачка мора бити спремна да остане потпуно сама и изолована у "великом рату нација" те да, у том случају, "треба да верује својој сопственој снази и својој сопственој одлучности за победу". Предвиђајући да ће следећи рат за немачки народ да представља борбу за "политичко и национално постојање", Бернхарди је изнова упозорио да би пораз Немачке у рату значио "угрожавање читаве будућности наше нације, вековно уназађивање, уздрмавање утицаја немачког духа у културном свету а тиме и заустављање општег напретка човечанства у његовом здравом развоју, чији је суштински услов снажна Немачка". Стога, Бернхарди није имао дилема у погледу тога да ће Немачка, како би обезбедила услове неопходне за материјални и духовни напредак, следећи рат да води за своје "највише интересе и интересе човечанства", закључивши да је она принуђена да се бори за "светску моћ или пропаст!" (Bernhardi 1914a, 104, 115-117, 123, 153-154).

На темељу оваквих оцена Бернхарди се определио за офанзивну стратегију која је подразумевала отпочињање превентивног рата у којој би Француска, као традиционални непријатељ Немачке, била у потпуности поражена. Да би се предупредила могућност напада непријатељских сила на Немачку, у тренутку који би за њу био неповољан, и да би се избегла могућа војна катастрофа, Бернхарди је истакао да је прво нужно "измирити рачуне са Француском" како би Немачка имала одрешене руке у вођењу међународне политике. Ради остварења овог циља, "Француска мора да буде у потпуности сломљена да никада више не буде у могућности да нам препречи пут" (Bernhardi 1914a, 106). Потпуно потчињавање Француске представљало је императив и са становишта "кошмара коалиције" (*le cauchemar des coalitions*) – тј. могуће војне изолације са којом се Немачка суочила по окончању ратова за национално уједињење и која је представљала константан проблем немачке дипломатије још од времена канцелара Бизмарка (уп. Bismarck 1898, 233-236). Имајући у виду опасност напада коалиције непријатељских сила на Немачку, Бернхарди је сматрао да је једино решење проблема "одлучан пораз Француске" тако да она буде приморана да иступи из савеза с Енглеском и повуче своју флоту како би избегла своје потпуно уништење". Понављајући да "интензивна колонијална политика за нас представља апсолутну нужност", потчињавање Француске представљало је нужан предуслов за одбацивање "равнотеже европских сила" и успостављање федерације средњоевропских држава под вођством Немачког рајха (Bernhardi 1914a, 165, 108-110).¹⁰

¹⁰ Идеја о организовању заједнице средњоевропских држава под немачком доминацијом, присутна у политичким круговима виилхелминске Немачке, нарочито је добила на снази након избијања светског рата. Стварање немачке *Mitte-*

Као признати војни стручњак Бернхарди је тврдио да ће "следећи рат" да се разликује од ратова у прошлости предвиђајући "раније незабележену улогу маса" у његовом вођењу, изузетну смртоносност оружја и велики значај нових средстава за комуникацију (Bernhardi 1914a, 172).¹¹ Сматрајући да ће поменуте околности условити суштинске промене у начину ратовања, Бернхарди је изнова исказао уверење да је Немачка принуђена да поведе офанзивни рат како би извојевала победу: "Морамо имати храбрости да нападнемо, ако је неопходно, са трупама које су бројчано инфериорне али које су тактички супериорне и ефикасније. Морамо напасти свесни да су тактичка ударна снага и ефикасност важније од предности која даје већа бројност и да са огромним модерним армијама победа у одлучујућем правцу доприноси коначној ствари више него икада".¹² На темељу оваквих процена, Бернхарди је изнео свеобухватан план припрема за рат, анализирајући питања организације и обуку војске и морнарице, као и са њима повезане, неопходне политичке и финансијске предуслове. При томе, првенство је давао копненом рату и захтевао припрему за "тотални рат", тј. увођење опште војне обавезе, наставак изградње бојне флоте, повећање војних ефектива и реорганизовање војске како би она постала "најефикасније средство немачке политике и школа здравља и снаге нације". Не спорећи тезу да "будућност Немачке лежи на мору", те да је будућност Немачке везана за светску политику, Бернхарди је истицао да је прве потребно остварити политичку и војну надмоћ на европском континенту како би се, потом, изградило немачко колонијално царство. Своје разматрање окончао је закључком да Немачки рајх мора да оствари национално јединство и поведе рат пре но што војна снага њених непријатеља буде надмоћна, истакавши да "морамо да потегнемо мач за наше место у свету или да га се одрекнемо једном за свагда" (Bernhardi 1914a, 169, 178, 206, 226-227, 287).

"Лудачки иступ" или официјелно становиште немачког Рајха?

Књига *Немачка и следећи рат* била је добро примљена међу припадницима образованог грађанства (*Bildungsbürgertum*) те је до 1914. дожи-

---

leurope, за које се залагао утицајни либерални политичар и публициста Фридрих Науман, постало је тада и официјелни програм немачке владе (Naumann 1915; уп. Fischer 1964, 208-239).

¹¹ Принципе савременог ратовања Бернхарди је исцрпно изложио у обимној књизи *О данашњем рату* (Bernhardi, 1912a).

¹² Friedrich von Bernhardi, *Germany and the next war*, 178.

вела чак девет немачких издања. Стекавши изузетне похвале у десничарској штампи, она је наишла на осуду не само у социјалдемократским већ и либералним гласилима док је, истовремено, и немачка влада настојала да умањи негативне последице узроковане Бернхардијевом ратном пропагандом у чему је, ипак, имала тек ограниченог успеха (Mommsen 1981, 32). Изазвавши значајну пажњу у земљама Антанте, књига је убрзо преведена на енглески и француски језик (Bernhardi, 1912c; Bernhardi 1915).¹³ Непосредно након избијања светског рата 1914, зараћене земље отпочеле су вођење снажне пропаганде настојећи да одговорност за избијање рата припишу непријатељској страни. У том контексту, у британској и француској јавности често су навођени Бернхардијеви ставови као доказ немачког милитаризма и планова Немачке за светском доминацијом који су, на концу, проузроковали Велики рат. Још уочи рата популарни енглески књижевник сер Артур Конан Дојл, упозорио је на идеје садржане у Бернхардијевом спису. Он је истакао да, као члан Англо-немачког друштва за унапређење односа између двеју земаља, није сматрао да постоји опасност од Немачке све док се није упознао са Бернхардијевим ставовима оценивши да они нису израз "пангерманске англофобије" већ да је њихов заговорник угледна особа и "највећи живи ауторитет у Немачкој у питањима војне науке". Стога је Дојл сматрао да би представљало "лудост" не прихватити најозбиљније његово упозорење, с обзиром на то да Бернхарди, као припадник немачке владајуће класе, "отворено говори да ће нас Немачка напасти у тренутку када јој се буде указала повољна прилика" (Doyle 1914, 7-9, 48). Одмах по избијању рата шкотски теолог Дејвид Смит Кернс објавио је *Одговор Бернхардију* у коме је са хришћанског становишта оповргавао његова схватања, сматрајући их "изразом унутрашњег духа Немачке" (Cairns 1914, 3). Истовремено, књижевник Ентони Хоуп, на служби у британском Министарству информисања, критику Бернхардијевих идеја изнео је у књизи *Нови (немачки) завет*, оценивши да је она "попут неког кошмара у коме је све окренуто наопачке, све вредности су промењене и сви стандарди су прекренути – врста политичког веровања у виду *Алисе у земљи чуда*" (Hore 1914, 59). У сличном духу о Бернхардијевим идејама просуђивали су и француски аутори видећи у њему истакнутог представника пангерманске идеологије (Andler 1915).¹⁴

¹³Након избијања рата на енглески језик убрзо су преведени и други Бернхардијеви списи: *How Germany makes war* и *Britain as Germany's vassal* (Bernhardi 1914b, Bernhardi 1914c).

¹⁴Најисцрпнији увид у британску рецепцију Бернхардијевих дела пружа Bridgham 2006, 183-212.

Имајући у виду темељне идеје на којима засновао своје схватање о "неизбежном рату", од значаја је указати у чије име је иступао Бернхарди. Да ли је то био Велики Генералштаб чији је он био пензионисани сарадник или екстремна десница, оличена у Војном удружењу (*Wehrverein*) и Пангерманском савезу (*Alldeutscher Verband*) који је, као што смо поменули, и финансијски потпомогао издавање Бернхардијевог списка? Несумњиво је да су се Бернхардијеви ставови готово у потпуности подударали са концепцијама Пангерманског савеза. У прилог овог суда говори и упадљива сличност Бернхардијевих идеја са онима које је Хајнрих Клас, вођа Пангерманског савеза, изнео у књизи *Кад бих био цар*, објављеној под псеудонимом Даниел Фриман, исте (1912) године. Упркос томе што се Бернхарди, за разлику од Класа, није служио антисемитском аргументацијом у образлагању "немачке мисије", обојица аутора залагали су се за вођење агресивне спољне политике која би ујединила немачко становништво унутар једне државе и обезбедила неопходан "животни простор" (Frymann 1912, 136-140; Уп. Chickering 1984, 285-287). Док су ранији историчари углавном сматрали Бернхардијев спис недисциплинованим иступом једног убеђеног Пангермана чији се ставови знатно разликују од ставова немачког војног и државног врха, Фриц Фишер је међу првима указао на структуралну истоветност Бернхардијевих погледа и циљева официјелне политике Немачког рајха, истакавши њихове заједничке мотиве срачунате на војно потчињавање Француске, стварање савеза држава средње Европе под немачким вођством те изградњу немачког колонијалног царства. Наиме, још од краја 1912. политичко и војно руководство Немачког рајха, на челу са царем Вилхелмом II, прихватило је идеју о предстојећој "егзистенцијалној борби" између "германства и словенства", и нужности "превентивног рата" како би се окончало "заокруживање" Немачке од стране непријатељских сила и обезбедило "место под сунцем". Опште расположење војних и политичких кругова карактерише суд Хелмута фон Молткеа, начелника немачког Генералштаба, да је "рат неизбежан" и да је боље да до њега дође што пре. На темељу оваквих уверења о "наступајућем рату" 1913. донесена је одлука о повећању војних ефектива рајха са 622 000 на 750 000 војника док је, истовремено, извршена модификација немачког ратног плана ("Шлифенов план") којим је, у духу стратегије коју је предлагао Бернхарди, тежиште немачких војних операција било у потпуности усредсређено на запад како би се, у што краћем року, поразила Француска. Коначно, "Септембарски програм" канцелара Бетман-Холвега из 1914. био је подударан са Бернхардијевим анексионистичким плановима о стварању *Mitteleurope* под немачким вођством (Fischer 1964, 33-37, 90-95; Fišer 1985, 92-94; Röhl 1969; Mombauer 2001, 130-135; Nübel 2013, 24). Имајући у виду и чињеницу да се 1906. Бернхарди помињао као кандидат за начел-

ника Генералштаба, остаје мало сумње у погледу тога да његови ставови нису представљали "лудачки испад" већ да су изражавали становиште највиших војних и политичких кругова Немачког рајха (Bridgham 2006, 186, 191-192).

Коначно, мимо оцена које су о Бернхардијевом спису изношене у јеку ратних сукоба, неоспорно је да су у њему присутни сви елементи идеологије "немачког посебног пута" (уп. Коска 1999; Антоловић 2007). У првом реду, реч је о одбацивању природног права и либералне политичке идеологије као непримерене "немачком националном карактеру" (Bernhardi 1914a, 113), а одатле и парламентаризма на рачун конзервативног друштвено-политичког уређења и ауторитарног политичког система; супротстављање класној подели друштва и стигматизација појединих друштвених слојева као "непријатеља рајха" (*Reichsfeinde*) који то замишљено јединство нарушавају (радништво, католици, Пољаци, Французи); поимање нације као хармоничне органске заједнице и њено супротстављање класно-конфликтно устројеном друштву те, коначно, истицање супериорности немачког духа, односно, културе над "хладном рационалношћу" материјалистичке цивилизације западне Европе. У основи, реч је о одбацивању Француске револуције и читавог њеног политичког, друштвеног и идејног наслеђа – Бернхарди је "идејама из 1789." супротстављао сталешки организовано друштво и органски схваћену нацију у којој су *völkisch* тј. крајње националистичке и расистичке идеје, заузимале истакнуто место. Управо овај корпус идеја које је изложио Бернхарди а које су, истовремено, биле снажно присутне у јавном дискурсу Немачког рајха, представљале су, по избијању Првог светског рата, идеолошки садржај тзв. "идеја из 1914." којима се доказивала легитимност немачког права на вођење рата позивањем на одбрану немачке културе од плутократске и материјалистичке цивилизације Запада (Verhey 2004; уп. Fischer 1964, 132-133). Бернхарди је, према томе, сублимирао све носеће идеје немачког конзервативизма које је, истовремено, делио и значајан део либералног грађанства. У том смислу илустративан је пример Томаса Мана који је, попут Бернхардија, иако на софистициранији начин, апострофирао "суштинску" разлику између немачке културе и декадентне цивилизације европског запада, указавши на нужност служења рату како би се очувале највише културне вредности (Man 2012; уп. Митровић 1977, 30-31).

Упркос томе што је Бернхардијев спис проткан бројним позивањима на немачко песништво из доба класицизма и романтизма и традиције идеалистичке филозофије он, у основи, разрађује тезе горљивог националистичког историчара Хајнриха фон Трајчкеа и представља како легитимацију неограниченог егоизма полуапсолутистичке државе тако и израз нарочитог "ратничког менталитета" распрострањеног у јавном животу

вилхелминског рајха (Dülffer, Jost und KarlHoll (hrsg.) 1986). Ипак, обзиром на изразиту подударност Бернхардијевих схватања са политичким циљевима немачког политичког и војног врха, треба га, првенствено, сматрати манифестом милитаристичких схватања конзервативних друштвених слојева који су у "неизбежном рату" проналазили одговор на нарастујуће захтеве за демократизацијом политичких односа и друштвеном реформом у духу либералних идеја. Коначно, Бернхардијеви ставови представљају убедљиво сведочанство о "континуитету структура моћи у Немачкој" у распону од Бизмарковог до Хитлеровог времена које су, бирајући између "светске моћи или пропасти", проузроковале два светска рата.

Литература

- Andler, Ch. 1915. *Le Pangermanisme. Ses plans d'expansion allemande dans le monde*. Paris: Armand Colin.
- Антоловић, Михаел. 2007. Der deutsche Sonderweg – о концепту посебности немачке историје. *Истраживања* 18: 299-312.
- Bernhardi, Friedrich von. 1912a. *Vom heutigen Kriege*. Band 1: *Grundlagen und Elemente des heutigen Krieges*. Band 2: *Kampf und Kriegführung*. Berlin: Mittler.
- Bernhardi, Friedrich von. 1912b. *Deutschland und der nächste Krieg*. Stuttgart: Cotta.
- Bernhardi, Friedrich von. 1912c. *Germany and the next war*. London: E. Arnold.
- Bernhardi, Friedrich von. 1912d. *Unsere Zukunft: Ein Mahnwort an das deutsche Volk*, Stuttgart, Berlin
- Bernhardi, Friedrich von. 1914a. *Germany and the next war*. New York: C. A. Eron.
- Bernhardi, Friedrich von. 1914b. *How Germany makes war*. London: Hodder & Stoughton.
- Bernhardi, Friedrich von. 1914c. *Britain as Germany's vassal*. London: W. Dawson.
- Bernhardi, Friedrich von. 1915. *L'Allemagne et la prochaine guerre*. Paris: Payot.
- Бернхарди, Фридрих фон. 1912. *Коњица у будућем рату. Употреба, организација, обука*. Београд: Ратник.
- Бернхарди, Фридрих фон. 1939. *Немачка и следећи рат*. Београд: Штампарија Драг. Поповића.
- Bismarck, Otto von. 1898. *Gedanken und Erinnerungen*. Vol. 2. Stuttgart: Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger.
- Bridgham, Fred. 2006. "Bernhardi and *The Ideas of 1914*". In *The First World War as a Clash of Cultures*, ed. Fred Bridgham, 183-212. New York: Camden House.
- Cairns, D. S. 1914. *An Answer to Bernhardi*. London: Oxford University Press.
- Chickering, Roger. 1975. *Imperial Germany and a World Without War. The Peace Movement and German Society (1892-1914)*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Chickering, Roger. 1984. *We Men Who Feel Most German. A Cultural Study of the Pan-German League (1886-1914)*. London: George Allen & Unwin.
- Chickering, Roger. 2008. "Militarism and radical Nationalism". In *Imperial Germany 1871-1918*, ed. James Retallack, 196-218. Oxford: Oxford University Press.

- Doyle, Arthur Conan. 1914. *Great Britain and the next war*. Boston: Small, Maynard & Company.
- Dülffer, Jost und Karl Holl (hrsg.) 1986. *Bereitzum Krieg. Kriegsmoralität im wilhelminischen Deutschland 1890-1914. Beiträge zur historischen Friedensforschung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fischer, Fritz. 1964. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Fišer, Fric. 1985. *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871-1945. godine*. Beograd: Nolit.
- Forsbach, Ralf. 1997. *Alfred von Kiderlen-Wächter (1852-1912). Ein Diplomatenleben im Kaiserreich*. Vol: II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frymann, Daniel. 1912. *Wenn ich der Kaiser wär! Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten*. Leipzig: Dieterich.
- Gadamer, Hans-Georg. 1977. *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Grubačić, Slobodan. 2001. *Istorija nemačke kulture*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hobsbom, Erik. 2002. "Masovna proizvodnja tradicija: Evropa 1870-1914.". U *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom i Terens Rejndžer, 383-448. Beograd: XX vek.
- Hope, Anthony. 1914. *The New (German) Testament*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Hubatsch, Walther. 1955. "Bernhardi, Friedrich Adam Juliusvon". In *Neue Deutsche Biographie*. Vol. II, 122. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kocka, Jürgen. 1999. Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg. *History and Theory* 38/1: 40-50.
- Man, Tomas. 2012. "Misli u ratu". U *O nemačkoj republici. Politički spisi i govori u Nemačkoj*, Tomas Man, 5-18. Beograd: Albatros plus, Službeni glasnik.
- Martel, Gordon (ed.). 1992. *Modern Germany Reconsidered 1870-1945*. London: Routledge.
- Meinecke, Friedrich. 1924. *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. München: R. Oldenbourg.
- Митровић, Андреј. 1977. *Историјско у Чаробном брегу. Покушај интердисциплинарног огледа*. Београд: Коларчев народни универзитет.
- Moltke, Helmut von. 1922. *Erinnerungen, Briefe, Dokumente (1877-1916). Ein Bild vom Kriegsausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führers des Krieges*. Stuttgart: Der kommende Tag – AG Verlag.
- Mombauer, Annika. 2001. *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mommsen, Wolfgang J. 1981. "The Topos of Inevitable War in Germany in the Decade before 1914". In *Germany in the Age of Total War*, eds. Volker R. Berghahn and Martin Kitchen, 23-45. London: Croom Helm.
- Mommsen, Wolfgang J. 1991. Public Opinion and Foreign Policy in Wilhelmine Germany, 1897-1914. *Central Europe an History* 24/4: 381-401.
- Naumann, Friedrich. 1915. *Mitteleuropa*. Berlin: Reimer.
- Nipperdey, Thomas. 1998. *Deutsche Geschichte 1866-1918*. Band II: *MachtstaatvorderDemokratie*. München: Beck.

- Nübel, Christoph. 2013. Bedingt kriegsbereit. Kriegserwartungen in Europa vor 1914. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 63/12: 22-27.
- Retallack, James (ed.) 2008. *Imperial Germany 1871-1918*. Oxford: Oxford University Press.
- Röhl, J. C. G. 1969. Admiral von Müller and the Approach of War, 1911-1914. *The Historical Journal* 12/4: 651-673.
- Schmidt-Gibichenfels, Otto. 1912. *Der Krieg als Kulturfaktor, als Schöpfer und Erhalter der Staaten*. Hildburghausen: Thüringische Verlags-Anstalt.
- Treitschke, Heinrich von. 1899. *Politik. Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin*. Vol. I. Leipzig: S. Hirzel.
- Vajkart, Rihard. 2005. *Od Darvina do Hitlera. Evolucionarna etika, eugenika i rasizam u Nemačkoj*. Beograd: SG-Vili.
- Veber, Maks. 2006. "Nacionalna država i privredna politika. Pristupna beseda na Akademiji". U *Politički spisi*, Maks Veber, 14-33. Beograd: Filip Višnjić.
- Verhandlungen des Reichstags. Stenographische Berichte*. 1911. Vol. 268. Berlin: Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt.
- Verhey, Jeffrey. 2004. *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wehler, Hans-Ulrich. 1973. "Sozialdarwinismus im expandierenden Industriestaat". In *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*, hrsg. Imanuel Geiss und Bernd-Jürgen Wendt, 133-142. Düsseldorf: Bertelsmann-Universitätsverlag.
- Wehler, Hans-Ulrich. 1994. *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Zmarzlik, Hans-Günter. 1963. Der Sozialdarwinismus in Deutschland als geschichtliches Problem. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 11: 246-273.

Mihael Antolović

Faculty of Pedagogy, Sombor

"World domination or ruin".

Friedrich von Bernhardi and German militarism before World War I

The paper analyzes the role of militarism in the political life of Germany before WWI. By pointing out the role of militarism in the political life of Germany at the start of the 20th century, the paper puts an emphasis on the writing of Friedrich von Bernhardi titled *Germany and the next war*, published in 1912. Bernhardi sought to prove the inevitability of "preemptive war" and territorial annexations in order to provide for the economic and political interests of Germany as a global force. Bernhardi legitimized his opinion by calling on social-Darwinist arguments as well as the tradition of German idealist philosophy, and claiming that war is the only means by which it is possible to sustain German culture as the highest form of "German spirit" and its most

valuable contribution to humanity. Considering the high rank which Bernhardi held as a general in the German military, as well as how his attitudes fell in with German foreign policy of the period, Bernhardi's writing represents, in a condensed fashion, an expression of militaristic ideas present in German society before WWI.

Key words: Friedrich von Bernhardi, Germany, militarism, social-Darwinism, culture, civilization

*"Puissance mondiale ou destruction".
Friedrich von Bernhardi et le militarisme allemand à la veille
de la Première Guerre mondiale*

Dans cet article est analysé le rôle du militarisme dans la vie politique de l'Allemagne à la veille de la Première Guerre mondiale. Rendant compte du rôle du militarisme dans la vie politique de l'Allemagne au début du XXe siècle, cette étude est concentrée sur l'écrit de Friedrich von Bernhardi, *L'Allemagne et la guerre suivante*, publié en 1912. Bernhardi démontrait la nécessité de la "guerre préventive" et des annexions territoriales pour préserver les intérêts économiques et politiques de l'Allemagne en tant que puissance mondiale. Il a légitimé son point de vue en se fondant sur les arguments socio-darwiniens ainsi que sur la tradition de la philosophie idéaliste allemande, soutenant que c'est uniquement par l'intermédiaire de la guerre qu'il est possible de préserver la culture comme l'expression la plus haute de « l'esprit allemand » et sa contribution la plus précieuse à l'humanité. Étant donné le haut rang qu'occupait Bernhardi comme général dans l'armée allemande ainsi que la similitude de ses positions avec les objectifs de politique extérieure des autorités militaire et civile allemandes, l'écrit de Bernhardi représente sous une forme condensée, l'expression des positions militaristes dans la société allemande à la veille de la Première Guerre mondiale.

Mots clés: Friedrich von Bernhardi, Allemagne, militarisme, social-darwinisme, culture, civilisation

Primljeno / Received: 17.01.2014.

Prihvaćeno / Accepted: 31.01.2014.